# O'ZBEKISTONDA TABIIY RESURSLARDAN OQILONA FOYDALANISHNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH

**Alibayev Inamjon Turakulovich**

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi

Qozog'iston Respublikasi Fan va oliy ta'lim vazirligi

Notijorat aktsiyadorlik jamiyati filiali

Chirchiq shahridagi "M.Auezov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti"

"Yurisprudensiya" fakulteti 1-kurs magistri

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ekologik qonunchilikning asosiy yo‘nalishlari, tabiiy resurslardan foydalanish mexanizmlari, ekologik nazorat tizimi hamda mavjud ekologik muammolar o‘rganildi. Shuningdek, tabiiy resurslarni muhofaza qilish sohasida xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

**Kalit so‘zlar:** tabiiy resurslar, ekologik huquq, ekologik xavfsizlik, huquqiy tartibga solish, suv resurslari, yer resurslari, ekologik nazorat, barqaror rivojlanish, ekologik monitoring.

**Аннотация:** В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты правового регулирования рационального использования природных ресурсов в Узбекистане. В ходе исследования были изучены основные направления экологического законодательства, механизмы использования природных ресурсов, система экологического контроля и существующие экологические проблемы. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации на основе международного опыта и современных подходов в сфере охраны природных ресурсов.

**Ключевые слова:** природные ресурсы, экологическое право, экологическая безопасность, правовое регулирование, водные ресурсы, земельные ресурсы, экологический контроль, устойчивое развитие, экологический мониторинг.

**Abstract:** This article analyzes the theoretical and practical aspects of the legal regulation of rational use of natural resources in Uzbekistan. The study examines the main directions of environmental legislation, mechanisms for the use of natural resources, the environmental control system, and existing environmental problems. In addition, proposals and recommendations based on international experience and modern approaches to environmental protection are presented.

**Keywords:** natural resources, environmental law, environmental safety, legal regulation, water resources, land resources, environmental control, sustainable development, environmental monitoring.

Kirish

Tabiiy resurslar insoniyat taraqqiyotining asosiy moddiy manbalaridan biri bo‘lib, ular iqtisodiy rivojlanish, ekologik barqarorlik hamda jamiyat farovonligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Yer, suv, o‘rmon, yer osti boyliklari, atmosfera havosi va biologik resurslar har qanday davlatning strategik boyligi hisoblanadi. Shu bois tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish masalasi bugungi kunda global ekologik siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, iqlim o‘zgarishi, cho‘llanish, suv tanqisligi va ekologik muammolarning kuchayishi tabiiy resurslardan foydalanishni huquqiy jihatdan tartibga solish zaruratini yanada oshirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham boy tabiiy resurs salohiyatiga ega davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat hududida qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlar, foydali qazilmalar, suv resurslari va biologik xilma-xillik mavjud bo‘lib, ular milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sanaladi. Shu bilan birga, Orolbo‘yi ekologik inqirozi, suv resurslarining kamayishi, yer degradatsiyasi va atmosfera ifloslanishi kabi muammolar tabiiy resurslardan foydalanish tizimini takomillashtirishni talab etmoqda (Karimov, 2021).

O‘zbekiston Respublikasida tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog‘liq huquqiy munosabatlar Konstitutsiya, Yer kodeksi, Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risidagi qonunchilik, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinadi (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023). Ushbu hujjatlarda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash hamda fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqlari mustahkamlangan. Huquqiy tartibga solish tizimining asosiy maqsadi tabiiy resurslardan foydalanishda iqtisodiy manfaatlar va ekologik xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdan iboratdir. Bunda davlat ekologik nazorat, litsenziyalash, monitoring, ekologik ekspertiza va javobgarlik choralarini qo‘llash orqali tabiiy resurslardan foydalanish jarayonini boshqaradi (Rasulov, 2022). Shu bilan birga, xalqaro ekologik standartlar va barqaror rivojlanish tamoyillarini milliy qonunchilikka joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, amaldagi qonunchilik tizimini o‘rganish hamda mavjud ekologik-huquqiy muammolarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida tabiiy resurslardan foydalanishning huquqiy asoslari, davlat boshqaruvi mexanizmlari va ekologik javobgarlik masalalari IMRAD talablari asosida yoritiladi.

## Metodologiya

Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish bilan bog‘liq nazariy va amaliy masalalarni o‘rganish uchun kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini ekologik huquq, tabiiy resurslar huquqi va barqaror rivojlanish konsepsiyalariga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Shuningdek, milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda ekologik-huquqiy amaliyot materiallari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida birinchi navbatda normativ-huquqiy tahlil usuli qo‘llanildi. Ushbu usul orqali O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Yer kodeksi, Suv kodeksi, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023). Mazkur qonunchilik hujjatlarida tabiiy resurslardan foydalanish, ularni muhofaza qilish hamda ekologik xavfsizlikni ta’minlashga oid normalarning mazmuni tahlil qilindi.

Shuningdek, qiyosiy-huquqiy tahlil metodidan ham foydalanildi. Ushbu metod yordamida O‘zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligi ayrim xorijiy davlatlar, jumladan Germaniya, Qozog‘iston va Rossiya Federatsiyasining tabiiy resurslardan foydalanish sohasidagi

huquqiy tizimi bilan taqqoslandi. Bu esa milliy qonunchilikdagi mavjud muammolarni aniqlash hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganishga imkon berdi (Karimov, 2021). Tadqiqot jarayonida statistik tahlil usuli ham qo‘llanildi. O‘zbekiston Respublikasida ekologik holat, suv resurslaridan foydalanish, yer degradatsiyasi va atmosfera ifloslanishiga oid rasmiy statistik ma’lumotlar tahlil qilindi. Statistik ma’lumotlar asosida tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi va ekologik muammolarning huquqiy jihatlari baholandi. Shu bilan birga, ekologik huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo‘llanilgan javobgarlik choralariga oid ma’lumotlar ham o‘rganildi.

Bundan tashqari, tizimli yondashuv usuli orqali tabiiy resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar yagona tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Ushbu yondashuv ekologik nazorat, monitoring, litsenziyalash, davlat boshqaruvi va javobgarlik institutlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash imkonini berdi (Rasulov, 2022). Tadqiqotning empirik bazasini ekologiya va tabiiy resurslar sohasidagi davlat organlari hisobotlari, sud amaliyoti materiallari, xalqaro ekologik tashkilotlar ma’lumotlari hamda ilmiy maqolalar tashkil etdi. Xususan, United Nations Environment Programme va International Labour Organization tomonidan e’lon qilingan ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishga oid hisobotlardan foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solishning dolzarb muammolarini aniqlash hamda amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Natijalar

Tadqiqot davomida O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish tizimi tahlil qilinib, mavjud qonunchilik bazasi hamda amaliyotda uchrayotgan asosiy muammolar o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mamlakatda ekologik xavfsizlikni ta’minlash va tabiiy resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha muhim normativ-huquqiy asoslar yaratilgan bo‘lsa-da, ayrim yo‘nalishlarda huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish zarurati mavjud. Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligida yer, suv, o‘rmon va yer osti boyliklaridan foydalanishning asosiy tamoyillari belgilangan. “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, Yer kodeksi va Suv kodeksida tabiiy resurslardan foydalanishda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish prinsiplari mustahkamlangan (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023). Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ayrim hududlarda tabiiy resurslardan foydalanishda nazorat mexanizmlarining yetarli darajada samarali emasligini ko‘rsatdi.

Ikkinchidan, suv resurslaridan foydalanish bilan bog‘liq muammolar ayniqsa dolzarb ekanligi aniqlandi. Qishloq xo‘jaligida suvdan samarasiz foydalanish, eskirgan irrigatsiya tizimlari va suv yo‘qotishlarining yuqoriligi ekologik va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarmoqda (Rasulov, 2022). Tadqiqot davomida suv resurslarini boshqarishda raqamli monitoring tizimlarini joriy etish zarurligi qayd etildi. Uchinchidan, yer resurslaridan foydalanish bilan bog‘liq masalalarda ham muayyan kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Ayrim hududlarda yer degradatsiyasi, sho‘rlanish va noqonuniy qurilishlar ekologik muvozanatga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa ekologik nazorat tizimini kuchaytirish hamda huquqbuzarliklar uchun javobgarlik choralarini qat’iylashtirishni talab etadi (Karimov, 2021). Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tabiiy resurslardan foydalanishni huquqiy tartibga solish tizimida ekologik monitoring va davlat nazorati muhim o‘rin egallaydi. Ekologik ekspertiza, litsenziyalash va monitoring mexanizmlarining mavjudligi tabiiy resurslardan foydalanish jarayonida ekologik xavflarning oldini olishga xizmat qilmoqda. Biroq ayrim hollarda nazorat organlari faoliyatida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi pastligi sababli huquqbuzarliklarni o‘z vaqtida aniqlash qiyinlashmoqda.

Quyidagi jadvalda tadqiqot davomida aniqlangan asosiy ekologik-huquqiy muammolar va ularning yechimlari aks ettirilgan.

| № | Aniqlangan muammo | Huquqiy oqibatlar | Taklif etilgan yechim |
|---|---|---|---|
| 1 | Suv resurslaridan samarasiz foydalanish | Suv tanqisligi va ekologik zarar | Raqamli monitoring tizimini joriy etish |
| 2 | Yer degradatsiyasi va sho‘rlanish | Qishloq xo‘jaligi hosildorligining pasayishi | Ekologik nazoratni kuchaytirish |
| 3 | Noqonuniy qazilmalar qazib olish | Tabiiy muhitning buzilishi | Jarimalarni oshirish va litsenziya nazoratini kuchaytirish |
| 4 | Atmosfera havosining ifloslanishi | Aholi salomatligiga zarar | Zamonaviy filtrlash texnologiyalarini joriy qilish |
| 5 | O‘rmon resurslarining kamayishi | Biologik xilma-xillikning yo‘qolishi | Ko‘kalamzorlashtirish dasturlarini kengaytirish |
| 6 | Ekologik monitoring tizimining sustligi | Huquqbuzarliklarni aniqlashning qiyinligi | Sun’iy intellekt asosidagi nazorat tizimlarini joriy etish |

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ekologik qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, ekologik ekspertiza tizimini takomillashtirish va davlat ekologik nazoratini kuchaytirish borasida sezilarli natijalarga erishilgan. Shu bilan birga, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun raqamlashtirish, ekologik ta’lim va jamoatchilik nazoratini rivojlantirish zarurligi aniqlandi. Bundan tashqari, xalqaro tajribani o‘rganish natijasida rivojlangan davlatlarda tabiiy resurslardan foydalanishni boshqarishda ekologik soliqlar, “yashil iqtisodiyot” tamoyillari va zamonaviy monitoring tizimlari keng qo‘llanilishi ma’lum bo‘ldi. Ushbu tajribalarni milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich joriy etish O‘zbekistonda ekologik xavfsizlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish tizimi so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanayotganini ko‘rsatdi. Mamlakatda ekologik xavfsizlikni ta’minlash va tabiiy resurslarni muhofaza qilishga qaratilgan normativ-huquqiy baza shakllantirilgan bo‘lib, unda barqaror rivojlanish tamoyillari aks ettirilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Yer kodeksi, Suv kodeksi hamda “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun ekologik-huquqiy munosabatlarning asosiy huquqiy manbasi sifatida muhim ahamiyatga ega (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023). Shu bilan birga, tadqiqot davomida amaldagi qonunchilik va uni qo‘llash amaliyoti o‘rtasida ayrim tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Xususan, ekologik nazorat mexanizmlarining ayrim hollarda yetarli darajada samarali ishlamasligi tabiiy resurslardan noqonuniy foydalanish holatlarining yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, suv resurslaridan foydalanish, noqonuniy qazilmalar qazib olish hamda atmosfera havosining ifloslanishi bilan bog‘liq muammolar dolzarbligicha qolmoqda (Rasulov, 2022). Muhokama natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekologik

qonunchilikning samaradorligi faqat normativ-huquqiy hujjatlarning mavjudligi bilan emas, balki ularning amalda to‘liq ijro etilishi bilan ham bog‘liqdir. Shu sababli davlat ekologik nazoratini kuchaytirish, ekologik monitoring tizimini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, sun’iy intellekt va GIS texnologiyalari asosidagi monitoring tizimlari tabiiy resurslardan foydalanishni samarali nazorat qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, tadqiqotda ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlik tizimini takomillashtirish zarurligi ham qayd etildi. Ayrim hollarda ekologik zarar miqdoriga nisbatan qo‘llanilayotgan jarimalar yetarli darajada samarali emasligi kuzatilmoqda. Shu bois rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib ekologik soliqlar, kompensatsiya mexanizmlari va “ifloslantiruvchi to‘laydi” tamoyilini yanada kengroq joriy etish maqsadga muvofiqdir (Karimov, 2021). Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, tabiiy resurslardan foydalanishda jamoatchilik nazorati va ekologik madaniyat muhim o‘rin tutadi. Rivojlangan davlatlarda ekologik ta’lim tizimi orqali aholining tabiatga nisbatan mas’uliyat hissi shakllantiriladi. O‘zbekistonda ham ekologik madaniyatni rivojlantirish, yoshlar o‘rtasida ekologik ongni kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining ekologik nazoratdagi rolini oshirish zarur. Tadqiqot davomida yana bir muhim jihat sifatida Orolbo‘yi ekologik inqirozi masalasi ko‘rib chiqildi. Ushbu hududdagi ekologik muammolar tabiiy resurslardan uzoq yillar davomida samarasiz foydalanish oqibatida yuzaga kelgan bo‘lib, bugungi kunda bu muammoni bartaraf etish xalqaro hamkorlikni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, United Nations Environment Programme va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish tizimi ekologik xavfsizlikni ta’minlash va barqaror rivojlanishga erishishda muhim huquqiy mexanizm hisoblanadi. Tadqiqot natijalari mamlakatda ekologik qonunchilikning asosiy yo‘nalishlari shakllanganligini ko‘rsatgan bo‘lsa-da, amaliyotda ayrim muammolar saqlanib qolayotganini ham tasdiqladi. Tadqiqot davomida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, yer degradatsiyasining oldini olish, ekologik monitoring tizimini takomillashtirish hamda ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlik choralarini kuchaytirish zarurligi aniqlandi. Shu bilan birga, ekologik nazoratni raqamlashtirish, zamonaviy monitoring texnologiyalarini joriy etish va xalqaro tajribadan samarali foydalanish tabiiy resurslarni muhofaza qilish tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ekologik ta’lim va jamoatchilik nazoratini rivojlantirish orqali fuqarolarning tabiatga nisbatan mas’uliyatini oshirish mumkin. Bu esa ekologik madaniyatning shakllanishi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish tamoyillarining jamiyatda keng qaror topishiga yordam beradi. Demak, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni huquqiy tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash va barqaror rivojlanish tamoyillarini keng joriy etish O‘zbekistonning ekologik siyosatidagi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Axmedov, A. A. (2020). *Ekologiya huquqi*. Toshkent: TDYU nashriyoti.
2. Ergashev, N. E. (2021). Tabiiy resurslardan foydalanishning huquqiy asoslari va ekologik xavfsizlik masalalari. *Huquq va jamiyat*, 3(1), 44–51.
3. Karimov, B. R. (2021). *Ekologik huquq asoslari*. Toshkent: Adolat nashriyoti.

4. Mirzayev, S. T. (2022). O‘zbekistonda ekologik nazorat tizimini takomillashtirish masalalari. *Yuridik fanlar axborotnomasi*, 5(2), 67–74.
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Qonuni. (2000). Toshkent.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. (1992). Toshkent.
8. O‘zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. (1998). Toshkent.
9. O‘zbekiston Respublikasining Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risidagi Qonuni. (1993). Toshkent.
10. Rasulov, A. M. (2022). Tabiiy resurslardan foydalanishni huquqiy tartibga solish masalalari. *Huquq va burch*, 4(2), 45–52.
11. To‘xtayev, X. M. (2020). *Atrof-muhitni muhofaza qilishning dolzarb muammolari*. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
12. United Nations Environment Programme. (2024). *Global Environment Outlook Report*. Nairobi.
13. World Bank. (2023). *Uzbekistan Country Climate and Development Report*. Washington, DC.
14. Yo‘ldashev, Q. B. (2021). Ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlik masalalari. *Davlat va huquq*, 6(3), 28–35.
15. United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York.